

Ἐν ἀρχῇ ἦν: «Genesis»

Ἄν δεν σου ἀρέσει να περιμένεις, δεν γίνεται να είσαι φωτογράφος. Μια μέρα του 2004 φτάνω στο νησί Ἰζαμπέλα, στα Γκαλαπάγκος, κοντά σ' ένα πολύ ωραίο ηφαίστειο, το Ἀλσέντο. Ὑπήρχε εκεί μια τεράστια χελώνα, τουλάχιστον διακόσια κιλά, ἀπό αυτές που ἔδωσαν το ὄνομά τους στο αρχιπέλαγος. Κάθε φορά που την πλησίαζα, η χελώνα απομακρυνόταν. Δεν προχωρούσε γρήγορα, ωστόσο ἦταν ἀδύνατον να την φωτογραφίσω. Κάθισα και σκέφτηκα. Εἶπα στον εαυτό μου: ὅταν φωτογραφίζω ἀνθρώπους, δεν εμφανίζομαι ξαφνικά incognito μέσα στην ομάδα, κάθε φορά συστήνομαι· παρουσιάζομαι στα πρόσωπα, ἐξηγούμαι, κουβεντιάζω και σιγά σιγά γνωριζόμαστε. Κατάλαβα πως, κατ' ἀναλογία, ο μοναδικός τρόπος να φωτογραφίσω αὐτή τη χελώνα ἦταν να γνωριστούμε· να βρεθῶ στο δικό της μήκος κύματος. Μεταμορφώθηκα, λοιπόν, σε χελώνα: γονάτισα κι ἀρχισα να ἔρπω στο ἴδιο ὕψος με εκείνην, με τις παλάμες και τα γόνατα στο ἔδαφος. Ἀπό εκείνη τη στιγμή και πέρα, η χελώνα δεν ἀποπειράθηκε ξανά να το σκάσει.

Μόλις εκείνη σταματούσε, ἐγώ ἔκανα μια κίνηση προς τα πίσω. Προχώρησε προς το μέρος μου, οπισθοχώρησα. Περίμενα μερικά λεπτά, ὕστερα πλησίασα λίγο, ἀργά. Ἡ χελώνα ἔκανε ένα ἀκόμη βήμα προς το μέρος μου, κι ἐγώ ἔκανα ἀμέσως μερικά βήματα προς τα πίσω. Τότε με πλησίασε και, ἡρεμη, με ἀφήσε να την κοιτάζω. Τώρα μπορούσα ν' ἀρχίσω να τη φωτογραφίζω. Ἡ προσέγγιση αὐτῆς της χελώνας μού ἔφαγε μια ολόκληρη μέρα. Μια ολόκληρη μέρα για να την κάνω να καταλάβει ὅτι σεβόμουν την περιοχή της.

Στην ὡς τώρα ζωή μου, δημιούργησα αρκετές φωτογραφικές ἀφηγήσεις που ἐξιστοροῦν την εποχή μας και τις μεταβολές του κόσμου μας. Κάθε φορά, χρειάστηκα πολλά χρόνια για να

Γιγάντια χελώνα. Νήσος Ιζαμπέλα, Γκαλαπάγκος,
Ισημερινός, 2004.

EN APXH HN: «GENESIS»

τις ολοκληρώσω. Λένε συχνά πως οι φωτογράφοι είναι κυνηγοί εικόνων. Πράγματι, είμαστε σαν τους κυνηγούς που ξοδεύουν πολύ καιρό παραμονεύοντας το θήραμα, περιμένοντας ώσπου να ευδοκήσει να βγει από την κρυψώνα του. Το ίδιο συμβαίνει και με τη φωτογραφία: πρέπει να έχεις την υπομονή να περιμένεις τι θα συμβεί. Γιατί κάτι θα συμβεί, σίγουρα. Τις πιο πολλές φορές, δεν έχεις τρόπο να επιταχύνεις τα γεγονότα. Πρέπει λοιπόν να απολαμβάνεις την υπομονή.

Πριν από το «Genesis» δεν είχα φωτογραφίσει παρά μόνο ένα είδος: το ανθρώπινο. Στη διάρκεια των οκτώ χρόνων που ταξίδεψα σ' όλο τον κόσμο προκειμένου να υλοποιήσω το σχέδιο το οποίο αφιέρωσα στις προστατευόμενες περιοχές της φύσης, χρειάστηκε να μάθω να δουλεύω με άλλα είδη. Από την πρώτη μέρα του πρώτου ρεπορτάζ, χάρη στη γιγάντια χελώνα, κατάλαβα πως για να φωτογραφίσεις ένα ζώο πρέπει να το αγαπάς, να χαίρεσαι την ομορφιά του, να εκτιμάς το περίγραμμά του. Πρέπει να το σέβεσαι, να προστατεύεις τον χώρο του, να το πλησιάζεις χωρίς να το αναστατώνεις, να προσέχεις πώς το κοιτάζεις και πώς το φωτογραφίζεις. Έτσι λοιπόν, από τότε και στο εξής εργάζομαι με τα άλλα ζώα όπως εργάζομαι και μ' εμάς, τους ανθρώπους.

Για ν' αρχίσω αυτή τη σειρά, θέλησα να περπατήσω στα ίχνη του Δαρβίνου, διάβασα το «Ταξίδι με το Μπιγκλ».¹ Πέρασα τρεις μήνες στα Γκαλαπάγκος: είχε επισκεφθεί και εκείνος τα νησιά, αφού πρώτα έκανε τον γύρο του πλανήτη, και εκεί κατέληξε στη θεωρία της εξέλιξης. Αυτό το αρχιπέλαγος που αποτελείται από σαράντα οκτώ νησιά και μερικούς βράχους είναι ένα είδος σύνθεσης του κόσμου. Βρίσκουμε εκεί είδη, όπως οι χελώνες, που έρχονται από μακριά, από τη νοτιοαμερικανική ήπειρο, από απόσταση περίπου 1.000 χιλιομέτρων. Κατέληξαν

1. Το βιβλίο του Καρόλου Δαρβίνου «The Voyage of the Beagle», γραμμένο σε ημερολογιακή μορφή, κυκλοφόρησε το 1839 και τον έκανε διάσημο.

ΑΠΟ ΤΗ ΓΗ ΜΟΥ ΣΤΗ ΓΗ

εκεί αφού περιπλανήθηκαν στον Ειρηνικό γαντζωμένες σε κορμούς δέντρων που είχαν ξεριζωθεί από τις βροχές. Υπάρχουν έντεκα διαφορετικά είδη χελωνών, φανταστείτε, που ενδημούν σε ορισμένα μόνο νησιά του αρχιπελάγους και όχι σε άλλα. Σε κάθε νησί έχουν εξελιχθεί με διαφορετικό τρόπο. Σε ορισμένα νησιά έχουν τελειώς πεπλατυσμένη ράχη, πιθανόν επειδή έζησαν υπό πίεση εκατοντάδες χρόνια. Σε άλλα, έχουν ράχη καμπυλωτή. Είδα χελώνες με λαιμούς μήκους είκοσι πόντων, ενώ σε άλλες το μήκος του λαιμού μπορεί να φτάσει και το ένα μέτρο — πιθανόν επειδή έπρεπε να μάθουν να αρπάζουν φύλλα από διαφορετικά ύψη, προκειμένου να καταφέρουν να επιβιώσουν σ' αυτά τα λίγο ως πολύ άγονα νησιά. Κι όμως όλες αυτές οι χελώνες ανήκουν στο ίδιο είδος.

Όπως και ο Δαρβίνος είδα κι εγώ ιγκουάνα. Στη νοτιοαμερικανική ήπειρο, είναι ζώα επίγεια, ζουν στην ξηρά. Στα Γκαλαπάγκος, κολυμπούν, καταδύονται στο νερό. Ο Δαρβίνος ήταν εκείνος που κατάλαβε ότι το άγονο περιβάλλον τα υποχρέωσε να μάθουν να κολυμπούν. Κι όμως είναι ψυχρόαιμα ζώα: αν παραμείνουν για μεγάλο διάστημα σε περιβάλλον με χαμηλή θερμοκρασία, παγώνουν και πεθαίνουν. Πιθανότατα πολλά πέθαναν κατά την άφιξή τους στα Γκαλαπάγκος, βουτώντας στο νερό για να πιουν. Ύστερα, έμαθαν να βγαίνουν εγκαίρως στον ήλιο για να ξαναζεσταθούν. Έμαθαν επίσης να πίνουν θαλασσινό νερό και ανέπτυξαν έναν αδένα κάτω από τη μύτη, μέσω του οποίου αποβάλλουν το αλάτι που περιέχει το νερό. Ο Δαρβίνος τα είχε δει όλα αυτά και, ακολουθώντας τα ίχνη του, τα είδα κι εγώ. Είμαι βέβαιος πως κάποιες από τις χελώνες που συνάντησα, «αυθεντικές», αρχέγονες, τις είχε δει κι εκείνος — γιατί αυτά τα ζώα ζουν περίπου διακόσια χρόνια.

Στη διάρκεια αυτού του ταξιδιού κατάλαβα κάτι που θα μου χρησίμευε αργότερα όσο επεξεργαζόμουν το «Genesis». Ανακάλυψα ότι μου είχαν πει ένα ψέμα που το πίστευα σ' όλη την ως τότε ζωή μου: ότι εμείς οι άνθρωποι είμαστε το μοναδικό έλλογο

EN APXH HN: «GENESIS»

είδος. Κι όμως όλα τα είδη διαθέτουν τη δική τους λογική. Το σημαντικό είναι να αφιερώσεις χρόνο προκειμένου να κατανοήσεις τη λογική των άλλων. Στα Γκαλαπάγκος τα περισσότερα ζώα δεν είναι φοβισμένα, επειδή ποτέ δεν τα καταδίωξε ο άνθρωπος. Άρα δεν έχουν κανέναν λόγο να δυσπιστούν απέναντί του. Απεναντίας, οι χελώνες δεν έχουν ξεχάσει ότι τον 18ο και τον 19ο αιώνα κυνηγήθηκαν απηνώς από τα πληρώματα των πλοίων που στάθμευαν στο αρχιπέλαγος ενώ κατευθύνονταν προς τον Νέο Κόσμο ή επέστρεφαν στην Ευρώπη. Οι ναύτες, γνωρίζοντας πως οι χελώνες μπορούσαν να ζήσουν πολλούς μήνες χωρίς τροφή ή νερό, εξασφάλιζαν φρέσκο κρέας φορτώνοντάς τις ζωντανές στα αμπάρια τους. Να γιατί, δύο αιώνες αργότερα, είναι τόσο δύσκολο να τις πλησιάσεις. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι χρειάστηκε μια ολόκληρη μέρα ώσπου να με αποδεχτεί εκείνη που φωτογράφισα. Οι προσπάθειές της να με αποφύγει δεν είχαν τίποτε το παράλογο, αντιθέτως, ήταν απόδειξη μιας απολύτως συνειδητής επιφυλακτικότητας. Τα είδη μεταδίδουν τη γνώση τους μέσω των γονιδίων τους, κατά τη διάρκεια πολλών γενεών. Και ο μόνος διώκτης αυτών των τεράστιων χελωνών, είναι ο άνθρωπος· τα γεράκια και τα άλλα αρπακτικά επιτίθενται στις χελώνες όταν είναι μικρές, οι μεγαλύτερες σε ηλικία δεν έχουν τίποτε να φοβηθούν.

Με τον δικό τους τρόπο τα πουλιά που ονομάζουμε «τρελούς του Μπασάν» (*Morus bassanus*) επιδεικνύουν μια πολύ πιο εκλεπτυσμένη συμπεριφορά απ' ό,τι πιστεύουμε, γιατί δεν ενεργούν αποκλειστικά με το ένστικτο. Φτάνουμε μια μέρα στο ακρωτήριο Βιθέντε Ρόκα της νήσου Ιζαμπέλα, την περίοδο του ζευγαρώματος. Ήταν εκπληκτικό! Έμεινα δυο, τρεις μέρες στο κέντρο μιας αποικίας και παρατηρούσα αυτά τα πουλιά. Το θηλυκό είναι εκείνο που διαλέγει το ταίρι του. Τέσσερα πέντε αρσενικά παρουσιάζονται μπροστά του, το ένα μετά το άλλο, επιδεικνύονται, ξεδιπλώνουν τα φτερά τους, χορεύουν. Όταν αποφασίζει να ακολουθήσει ένα από αυτά, πετούν μαζί, κάνουν μια βόλτα δέκα,

ΑΠΟ ΤΗ ΓΗ ΜΟΥ ΣΤΗ ΓΗ

Αποικία μελανόφρων άλμπατρος. Νότια Τζώρτζια, 2009.

είκοσι λεπτά και στη συνέχεια προσγειώνονται. Ένα άλλο αρσενικό καταφθάνει, παρουσιάζεται, επιδεικνύεται, το θηλυκό πετάει μαζί του. Και πάει λέγοντας. Η διαδικασία διαρκεί περίπου δύο ώρες, ώσπου το θηλυκό να επιλέξει επιτέλους κάποιον από τους υποψηφίους. Αυτός και κανείς άλλος θα είναι ο σύντροφος του θηλυκού εκείνη την περίοδο, το αρσενικό με το οποίο έχει αποφασίσει να αποκτήσει τα μικρά του.

Για τα άλμπατρος, η εποχή των ερώτων ξεκινά διαφορετική εποχή του χρόνου. Όταν έφτασα, τα νεαρότερα πουλιά έκαναν τα τελευταία μαθήματα πτήσης. Είναι όμορφα πουλιά, που πετούν ωραία αλλά προσγειώνονται άσχημα, και με δυσκολία απογειώνονται. Χρειάζονται έναν διάδρομο, μια πίστα, τρέχουν, τρέχουν, τρέχουν... και μερικές φορές δεν καταφέρνουν καν να απογειωθούν. Είναι πραγματικά αστείο! Αλλά, με μεγάλη μου έκπληξη, ανακάλυψα επίσης πως τα άλμπατρος είναι πιστά: διαλέγουν μια σύντροφο και την κρατούν για όλη τους τη ζωή.

EN APXH HN: «GENESIS»

Μια μέρα, είδα ένα άλμπατρος να πραγματοποιεί τον χορό του μπροστά σ' ένα θηλυκό πουλί. Στριφογύριζε ξανά και ξανά, άνοιγε τα φτερά — κι έτσι, άρχισε και το θηλυκό να στριφογυρίζει. Ακούμπησαν τις άκρες των φτερών τους, τα ράμφη, και ξαφνικά το αρσενικό την κοπάνησε. Ο οδηγός μου μού εξήγησε: «Μόλις ανακάλυψε πως έκανε λάθος, πως δεν ήταν η φίλη του!». Ιδού το είδος των a priori αδιανόητων σκηνών, που βλέπει κανείς αν αφιερώσει χρόνο στην παρατήρηση των ζώων. Ιδού τι ανακάλυψα ξεκινώντας το «Genesis» στα Γκαλαπάγκος — και δεν έπαιψα να πειραματιζομαι στη διάρκεια αυτών των ρεπορτάζ. Ας μην μου ξαναπεί λοιπόν κανείς ότι τα ζώα είναι κτήνη χωρίς μυαλό και χωρίς λογική.

Δεν πραγματοποίησα αυτά τα ρεπορτάζ υπό την ιδιότητα του ζωολόγου ή του δημοσιογράφου· τα έκανα για μένα τον ίδιο. Για να ανακαλύψω τον πλανήτη. Και άντλησα τεράστια απόλαυση από τη διαδικασία. Με τα ορυκτά του, τα φυτά του, τα ζώα του, ο πλανήτης μας είναι ζωντανός σε κάθε επίπεδο. Και συνειδητοποίησα πως αυτό απαιτεί τεράστιο σεβασμό από πλευράς μας.

Το «Genesis» γεννήθηκε σε συνέχεια ενός περιβαλλοντικού προγράμματος που στήσαμε στη Βραζιλία η Λέλια Δελουίζ Ουόνικ Σαλγάδο, η γυναίκα μου, σύντροφος και συνέταιρός μου στα πάντα στη ζωή, και εγώ. Το ονομάσαμε Instituto Terra και έχει ως στόχο την αποκατάσταση του mata atlântica, του ατλαντικού δάσους,¹ του οποίου η καταστροφή άρχισε με την άφιξη των Πορτογάλων το 1500. Τις τελευταίες δεκαετίες η αποψίλωση του δάσους επιταχύνθηκε ραγδαία λόγω της εντατικής καλλιέργειας, της αστικοποίησης και, τέλος, της εκβιομηχάνισης. Σήμερα, δεν απομένει παρά μόνο το 7% της αρχικής του

1. Δύο είναι οι βασικές δασικές διαπλάσεις της Βραζιλίας: το υγρό τροπικό δάσος του Αμαζονίου και το ατλαντικό δάσος που εκτείνεται παράλληλα με την ακτογραμμή του Ατλαντικού Ωκεανού.

ΑΠΟ ΤΗ ΓΗ ΜΟΥ ΣΤΗ ΓΗ

επιφάνειας. Αναλάβαμε την οικοσυστηματική αποκατάσταση της γης των παιδικών μου χρόνων. Μια γη που οι γονείς μου μας παραχώρησαν τη δεκαετία του '90. Μια γη που η αποψίλωση των δασών μετέτρεψε σε άσχημη και φτωχή, ενώ εγώ είχα πάντοτε το αίσθημα πως είχα μεγαλώσει στον παράδεισο...

Η μητρική μου γη

Γεννήθηκα το 1944, στην επαρχία Μίνας Ζεράις. Σε μια φάρμα μέσα σε μια πλατιά κοιλάδα που λέγεται Ρίο Ντόσε, από το όνομα του ποταμού που την αρδεύει. Είναι μια κοιλάδα μεγάλη σαν την Πορτογαλία, διάσημη για τα ορυχεία χρυσού και σιδήρου. Όταν ήμουν παιδί, το ατλαντικό δάσος κάλυπτε τη μισή της επιφάνεια. Βέβαια τότε η Βραζιλία δεν είχε περάσει ακόμη στην οικονομία της αγοράς και δεν είχε αρχίσει να μακελεύει, όπως άλλωστε συμβαίνει παντού, τα δάση της. Η φάρμα του πατέρα μου ήταν μεγάλη και αυτοτροφοδοτούμενη, ζούσαν εκεί καμιά τριανταριά οικογένειες. Παρήγαγαν ρύζι, καλαμπόκι, ντομάτες, γλυκοπατάτες, πατάτες, φρούτα, λίγο γάλα, χοιρινό και βοδινό κρέας. Ήταν καλή φάρμα. Ο πατέρας μου ήταν ο ιδιοκτήτης και απασχολούσε αρκετούς εργαζόμενους, που ο καθένας τους είχε στην κατοχή του μερικά ζώα και καλλιεργούσε λίγη γη για να θρέψει την οικογένειά του. Ένα μέρος της δουλειάς τους επέστρεφε στον πατέρα μου και το υπόλοιπο έμενε στους ίδιους. Κανείς δεν ήταν πλούσιος, κανείς δεν ήταν φτωχός. Ήταν η μορφή αγροτικής εκμετάλλευσης που υπήρχε στη Βραζιλία από τον 16ο αιώνα.

Έχω υπέροχες παιδικές αναμνήσεις από αυτή τη γη. Ήπαιζα σε τεράστιες ανοιχτές εκτάσεις, με άφθονα νερά. Κολυμπούσα σε ποταμάκια γεμάτα καϊμάν, τα οποία δεν επιτίθενται στους ανθρώπους, αντίθετα απ' ό,τι πιστεύουμε μερικές φορές. Είχα ένα άλογο, έφευγα μ' αυτό το πρωί και δεν επέστρεφα παρά το βράδυ. Ήταν λοφώδης περιοχή, κάλπαζα ως την άκρη της φάρμας, στο ψηλότερό της σημείο, και από εκεί ατένιζα στο βάθος όλη την κοιλάδα. Ονειρευόμουν ότι μπορούσα να δω ακόμη πιο μακριά, προσπαθούσα να φανταστώ τι υπήρχε πίσω από τον ορίζοντα. Ήμασταν συνδεδεμένοι με την υπόλοιπη Βραζιλία

Αρχιπέλαγος Αναλθιχάνας, που σχηματίζεται από 350 νησιά με πυκνά δάση στον ποταμό Ρίο Νέγκρο. Επαρχία Αμαζόνιας, Βραζιλία, 2009.

ΑΠΟ ΤΗ ΓΗ ΜΟΥ ΣΤΗ ΓΗ

με έναν σιδηρόδρομο της εταιρείας Vale do Rio Doce. Κατά καιρούς, την περίοδο των βροχών, προκαλούνταν κατολισθήσεις και μέναμε απομονωμένοι για έναν μήνα. Αλλά ήμασταν αυτάρχεις, δεν μας έλειπε τίποτε. Η παιδική μου ηλικία παραμένει μυθική περίοδος για μένα. Διατηρώ απεριόριστη αγάπη γι' αυτή τη γη.

Τα φωτογραφικά μου εγχειρήματα, τα οποία μερικές φορές διαρκούν πολλά χρόνια και υλοποιούνται σε διαφορετικές περιοχές του πλανήτη, ίσως να φαίνονται υπερβολικά φιλόδοξα. Μερικοί λένε: ο Σαλγάδο είναι μεγαλομανής. Γεννήθηκα όμως σε μια τεράστια χώρα. Με τα 8.511.965 τετραγωνικά χιλιόμετρα της, η Βραζιλία καλύπτει μια συνολική επιφάνεια δεκαπέντε φορές μεγαλύτερη από τη Γαλλία. Είμαι συνηθισμένος στις αχανείς εκτάσεις και στις μετακινήσεις. Εδώ και καιρό, έχω συνηθίσει να κοιμάμαι τη μια νύχτα σε ένα μέρος, την επόμενη κάπου αλλού. Όταν ήμουν μικρός, οι γονείς μου με άφηναν να επισκέπτομαι τις μεγαλύτερες αδελφές μου, που ήταν ήδη παντρεμένες. Έκανα διαδρομές αντίστοιχες με αυτές ανάμεσα στο Παρίσι και τη Μόσχα ή τη Λισαβόνα. Η επικοινωνία δεν ήταν εύκολη. Έτσι έμαθα από πολύ νωρίς να ταξιδεύω. Είναι χαρακτηριστικό ότι απαιτούνταν σαράντα πέντε μέρες για να οδηγήσουμε τα ζώα του πατέρα μου στο σφαγείο που βρισκόταν εκατοντάδες χιλιόμετρα μακριά, διασχίζοντας φάρμες, δάση και ποτάμια.

Ο πατέρας μου, με κάποιους συντρόφους του, έκανε τη διαδρομή αυτή με τα πόδια. Οδηγούσε πεντακόσια ή εξακόσια γουρούνια μ' ένα ξυλαράκι και το ταξίδι του διαρκούσε πάνω από πενήντα μέρες. Οι άνθρωποι είχαν τον χρόνο να κουβεντιάσουν, να κοιτάζουν το τοπίο. Αυτή η βραδύτητα έχει επίσης σχέση με τη φωτογραφία. Γιατί αν το αεροπλάνο, το αυτοκίνητο ή το τρένο μάς μεταφέρουν γρήγορα στο ένα ή στο άλλο μέρος του πλανήτη, όταν πια φτάσεις στον προορισμό σου και έρθει η ώρα να φωτογραφίσεις, πρέπει να επιβραδύνεις, να μη βιάσεις τον χρόνο. Να προσαρμοστείς στην ταχύτητα των ανθρώπων, των ζώων, της ζωής. Παρ' ότι ο κόσμος μας τρέχει γρήγορα,

Η ΜΗΤΡΙΚΗ ΜΟΥ ΓΗ

πολύ γρήγορα σήμερα, η ζωή δεν λειτουργεί στην ίδια κλίμακα. Αυτό πρέπει να το σεβαστείς, αν είναι να φωτογραφίσεις.

Δύο ή τρεις φορές, ακολούθησα αυτές τις μακρές νομαδικές πορείες, αλλά καθάλα σε άλογο, πίσω από χιλιάδες βόδια. Δεν υπήρχαν δρόμοι, σταματούσαμε κάθε είκοσι χιλιόμετρα περίπου σε *estações*, «σταθμούς»: τα ζώα δεν μπορούσαν να προχωρήσουν περισσότερο. Κάθε πρωί, τέσσερα ή πέντε μουλάρια ξεκινούσαν πριν από εμάς, μεταφέροντας τα κατσαρολικά και τα πανιά από λινάτσα που κρεμούσαμε τα βράδια από τα κλαδιά, στήνοντας έτσι την αυτοσχέδια κουζίνα μας. Δειπνούσαμε ελαφρά, με τυριά που ήξερε να φτιάχνει πολύ καλά η μητέρα μου και με μερικά γλυκά. Αλλά στις τέσσερις το πρωί που ξυπνούσαμε, τρώγαμε *feijão tropeiro*, το παραδοσιακό πιάτο με βάση τα φασόλια και το παστό κρέας που διατηρούνταν θαυμάσια στο ταξίδι. Αυτό ήταν το μεγάλο γεύμα της ημέρας. Αργότερα, στην διαδρομή, κόβαμε μπανάνες, πορτοκάλια από τα δέντρα.

Η γη μου είναι πολύ όμορφη. Υπάρχουν βουνά, όχι πολύ ψηλά, αλλά υπέροχα. Αν κάποιος ανώτερο ον δημιούργησε τον κόσμο μας, πρέπει να ολοκλήρωσε το έργο του εδώ, γιατί τούτη η φύση είναι πραγματικά εξάισια, τόσο διαφορετική από οτιδήποτε έχω δει σε άλλους τόπους! Μοναδική. Εδώ έμαθα να βλέπω και να αγαπώ το ιδιαίτερο φως που με συνόδεψε σε όλη μου τη ζωή. Την εποχή των βροχών, όταν πλησιάζει καταιγίδα — και εδώ οι καταιγίδες είναι εκπληκτικές — ο ουρανός είναι σκεπασμένος με σύννεφα. Γεννήθηκα με εικόνες από έναν βαρύ ουρανό, που τον διαπερνά το φως. Αυτό το φως έχει εισβάλλει στις εικόνες μου. Στην πραγματικότητα, βρισκόμουν μέσα στις εικόνες μου, πριν καν αρχίσω να τις δημιουργώ. Μεγάλωσα επίσης με την αντηλιά: όταν ήμουν πιτσιρίκι, για να προφυλάξουν το ανοιχτόχρωμο δέρμα μου, μου φορούσαν πάντοτε καπέλο ή με κάθιζαν κάτω από ένα δέντρο, γιατί εκείνη την εποχή δεν είχαμε αντηλιακά. Κι έτσι, πάντα έβλεπα τον πατέρα μου να έρχεται προς το μέρος μου

ΑΠΟ ΤΗ ΓΗ ΜΟΥ ΣΤΗ ΓΗ

λουσμένος στον ήλιο, κόντρα στο φως. Αυτό το φως, αυτές οι ανοιχτές εκτάσεις είναι η ιστορία μου. Γεννήθηκα από αυτόν τον τόπο, από αυτές τις μετακινήσεις, από αυτό το φως. Και τώρα που ζω στη Γαλλία, όταν ετοιμάζομαι να ταξιδέψω στην Αμερική ή στην Κίνα, η απόσταση μου φαίνεται λιγότερο μακρινή απ' ό,τι η διαδρομή από τη φάρμα μας στο σφαγείο.

Στα δεκαπέντε μου χρόνια, έφυγα από το Αϊμόρες, τη μικρή πόλη των 12.000 κατοίκων, κοντά στη φάρμα μας, όπου πήγαινα σχολείο. Μετακόμισα στη Βιτόρια, στην επαρχία Εσπίριτου Σάντου, για να τελειώσω το γυμνάσιο. Εκεί, ανακάλυψα έναν άλλο πλανήτη. Για παράδειγμα, δεν είχα δει ποτέ μου τηλέφωνο. Δεν υπήρχε τηλέφωνο στην πόλη μου. Ακούγαμε μόνο ραδιόφωνο στα βραχέα, όταν βέβαια λειτουργούσε, εκτός από την εποχή των βροχών. Κι έτσι ήταν αδύνατον να παρακολουθήσουμε τις ειδήσεις με μια κάποια συνέχεια.

Ανήκω στην πρώτη γενιά που εγκατέλειψε την ύπαιθρο για να σπουδάσει στην πόλη. Προτού γίνει αγρότης, ο πατέρας μου ήταν φαρμακοποιός, αλλά δεν συνέχισε τις σπουδές του. Στις αρχές της δεκαετίας του 1930, είχε πάρει μέρος σε μια εξέγερση. Η παράταξή του ηττήθηκε και έφυγε με τη μητέρα μου για να ξαναφτιάξουν τη ζωή τους στο Μίνας Ζεράις. Πριν αποκτήσει τη φάρμα του, είχε αρχικά αγοράσει καμιά δωδεκαριά μουλάρια και ασχολήθηκε με τις μεταφορές, ειδικά του καφέ. Από τις φυτείες ως τον σταθμό του τρένου στο Αϊμόρες, περπατούσε δώδεκα μέρες, με τους σάκους φορτωμένους στα μουλάρια, διασχίζοντας το δάσος: από τότε, και πάντα, οι μετακινήσεις! Ζούσε όπως ακριβώς και ο πατέρας του, ο παππούς μου, χονδρέμπορος και τυχοδιώκτης, που λάτρευε τα ταξίδια και την ανακάλυψη καινούριων τόπων. Πέθανε από ελονοσία πολύ μακριά από το σπίτι του, σε μια περιοχή που, εκείνη την εποχή, έπρεπε να ταξιδέψεις δύο τρεις μήνες για να την φτάσεις. Η οικογένειά του έμαθε τον θάνατό του δύο ή τρία χρόνια αργότερα. Όλοι όμως οι άνθρωποι της

Η ΜΗΤΡΙΚΗ ΜΟΥ ΓΗ

Βραζιλία, 1983.

γενιάς μου που μεγάλωσαν στην ενδοχώρα της Βραζιλίας έχουν να αφηγηθούν παρόμοιες ιστορίες.

Στη Βιτόρια, συγκατοίκησα με πέντε έξι άλλους νεαρούς. Ο καθένας με τη σειρά του αναλάμβανε να διαχειριστεί τον συλλογικό προϋπολογισμό για έναν μήνα. Μ' αυτόν τον τρόπο μνήθηκα λιγάκι στη διαχείριση, πολύ νέος. Ήταν ανάγκη να βρω καμιά μικροδουλειά, γιατί ο πατέρας μου, παρόλο που είχε μεγάλη φάρμα, επανεπένδυε ένα μεγάλο μέρος από την παραγωγή του και άρα δεν είχε πολλά χρήματα. Δούλεψα στη γραμματεία της Alliance française, στο οικονομικό της τμήμα. Κι εκεί, ήρθα και πάλι σε επαφή με τους αριθμούς. Ο πατέρας μου ονειρευόταν να με δει ιδιοκτήτη φάρμας ή, έστω, δικηγόρο. Έτσι, μετά το λύκειο, μπήκα στη Νομική. Μου άρεσε η ιστορία του δικαίου, τα υπόλοιπα, όμως, δεν με ενθουσίαζαν.

Ήταν η στιγμή που η οικονομία της χώρας άρχισε να αλλάζει. Στο τέλος της δεκαετίας του '50 εμφανίστηκαν τα πρώτα εργοστάσια κατασκευής αυτοκινήτων. Ο Ζουσελίνο Κούμπιτσεκ,

ΑΠΟ ΤΗ ΓΗ ΜΟΥ ΣΤΗ ΓΗ

Πρόεδρος της Βραζιλίας από το 1956 ως το 1961, ήταν σίγουρα ο πιο δυναμικός «αναπτυξιακός» πρόεδρος που γνώρισε η χώρα. Αυτός έχτισε την πόλη της Μπραζίλια, τα εγκαίρως της οποίας έγιναν στις 21 Απριλίου του 1960. Μ' αυτόν η Βραζιλία άρχισε να ξυπνάει από έναν μακρύ ύπνο τετρακοσίων χρόνων και εμείς είχαμε την αίσθηση πως ζούμε σε μια καινούρια χώρα. Όπως πολλοί νέοι, θέλησα να πάρω μέρος σ' αυτό το κίνημα. Η νομική επιστήμη μού φαινόταν παραδοσιακή, ενώ η οικονομία αντιπροσώπευε για μένα ό,τι πιο σύγχρονο. Εκείνη την εποχή δημιουργήθηκαν η Sudene (Superintendência de Desenvolvimento do Nordeste)¹ και η Alale (Asociación Latinoamericana de Libre Comercio).² Οικονομικά πανεπιστήμια άνοιξαν τις πύλες τους· θέλησα, λοιπόν, να γίνω οικονομολόγος, με σκοπό να ριχτώ σ' αυτή τη σύγχρονη περιπέτεια.

Στην Alliance française, όταν ήμουν είκοσι χρονών, ερωτεύτηκα τη Λέλια, μια σπουδάστρια μουσικής, δεκαεπτά χρονών, που πήγαινε στην πέμπτη τάξη. Είχε γεννηθεί στη Βιτόρια, είχε πίσω της δέκα χρόνια πιάνο στο ωδείο. Ήδη από τα δεκαεπτά της είχε αρχίσει να διδάσκει σ' ένα δημοτικό σχολείο, και ταυτοχρόνως έκανε ιδιαίτερα σε παιδιά. Ήταν υπέροχη. Είμαστε παντρεμένοι πάνω από σαράντα πέντε χρόνια και τη βρίσκω πάντα το ίδιο όμορφη. Από την πρώτη μας κιόλας συνάντηση μοιραζόμαστε τα πάντα. Μαζί ανακαλύψαμε την πολιτική, ενώ ήμασταν ακόμη πιτσιρίκια.

Οι νέοι με τους οποίους συγκατοικούσα παρακολουθούσαν από κοντά την κατάσταση της χώρας. Βλέπαμε τους ανθρώπους της επαρχίας να μεταναστεύουν στις πόλεις: η βιομηχανία είχε ανάγκη από χέρια, έφευγαν λοιπόν μαζί με τις οικογένειές τους.

1. Κρατική Υπηρεσία που δημιούργησε ο πρόεδρος Κούμπιτσεκ με στόχο την οικονομική ανάπτυξη του βορειοανατολικού τμήματος της Βραζιλίας, της πιο άγονης και φτωχής περιοχής της χώρας (Σ.τ.Μ.).

2. Λατινοαμερικανική Ένωση Ελεύθερου Εμπορίου (Σ.τ.Μ.).

Η ΜΗΤΡΙΚΗ ΜΟΥ ΓΗ

Είδαμε να εμφανίζονται οι κοινωνικές ανισότητες: μέχρι τότε δεν τις είχα συνειδητοποιήσει. Προερχόμουν από έναν κόσμο που λειτουργούσε έξω από κάθε σύστημα οικονομίας της αγοράς. Δεν υπήρχαν ούτε πλούσιοι ούτε φτωχοί. Όπως και στη φάρμα του πατέρα μου, ο καθένας είχε πού να μείνει, πώς να τραφεί, να ντυθεί και να συντηρήσει την οικογένειά του. Με την έλευση της βιομηχανίας, οι άνθρωποι της υπαίθρου ανακάλυψαν στις πόλεις μια εντελώς διαφορετική ζωή, και η πλειονότητά τους κατρακύλησε στη φτώχεια. Συνδέθηκα φιλικά με νέους στρατευμένους σε αριστερά κόμματα. Το Κομμουνιστικό Κόμμα ήταν ιδιαίτερα ενεργό τότε. Ορισμένοι από εμάς συμμετείχαμε σε ενώσεις όπως η Καθολική Φοιτητική Νεολαία. Από αυτές τις χριστιανικές αριστερές οργανώσεις γεννήθηκαν κόμματα πολύ πιο ριζοσπαστικά, όπως το Açaõ Popular (Λαϊκή Δράση), στο οποίο και προσχώρησα. Ήταν μια ομάδα που ενστερνιζόταν τις κουβανέζικες ιδέες, έτοιμη να ξεκινήσει ένοπλο αγώνα.

Όταν μπήκα στο πανεπιστήμιο, η οικονομική επιστήμη ήταν τελείως διαφορετική απ' ό,τι σήμερα που ουσιαστικά εστιάζει στην οικονομία της επιχειρηματικότητας: τότε ήταν απλώς ένα μάθημα, ανάμεσα στα άλλα. Το πρόγραμμα σπουδών επικεντρωνόταν κυρίως στην πολιτική οικονομία, τη μακροοικονομία, τις δημόσιες επενδύσεις. Η μακρολογιστική με ενδιέφερε πάρα πολύ. Ήθελα να δουλέψω σε μακροπρόθεσμα σχέδια, σε οικονομικά μοντέλα με τα οποία, εάν ελέγξεις ορισμένες μεταβλητές, είναι δυνατόν να δώσεις εντυπωσιακή ώθηση σε μια πραγματική οικονομική ανάπτυξη. Με ενδιέφερε κυρίως η ιδέα της αποταμίευσης σε μεγάλη κλίμακα, και θέλησα να συνεχίσω τις μεταπτυχιακές σπουδές μου στο Πανεπιστήμιο του Σάο Πάολο. Αυτό το μεταπτυχιακό είχε μόλις δημιουργηθεί, ήταν το μοναδικό στη Βραζιλία και δεν υπήρχαν παρά δέκα διαθέσιμες θέσεις. Ήμουν πολύ τυχερός γιατί και με δέχτηκαν και πήρα υποτροφία. Πήρα το πρώτο μου πτυχίο στις 15 Δεκεμβρίου 1967: παντρευτήκαμε με τη Λέλια στις 16 και φύγαμε αμέσως για το Σάο

ΑΠΟ ΤΗ ΓΗ ΜΟΥ ΣΤΗ ΓΗ

Πάολο, ώστε να ξεκινήσω το μεταπτυχιακό μου τον Ιανουάριο. Ήμουν 23 χρονών, εκείνη 20. Ορισμένοι από τους καθηγητές μας προέρχονταν από αμερικανικά πανεπιστήμια: δίδασκαν επίσης ο υπουργός Εμπορίου της Βραζιλίας, όπως και ο πρόεδρος της Κεντρικής Τράπεζας της Βραζιλίας. Ο σκοπός ήταν να προετοιμαστούν τα στελέχη που θα ανταποκρίνονταν στις τεράστιες, νέες ανάγκες της χώρας. Είχα το προνόμιο να αποτελώ μέλος εκείνης της ομάδας.

Στις 31 Μαρτίου του 1964, ένα πραξικόπημα με επικεφαλής τον στρατηγό Καστέλο Μπράνκο ανέτρεψε τον Πρόεδρο Ζοάο Γκουλάρ και μαζί του τη Δεύτερη Δημοκρατία. Στη χώρα εγκαθιδρύθηκε στρατιωτικό καθεστώς, που διήρκεσε μέχρι την εκλογή του Τανκρέντο Νέβες, το 1985. Ο στρατός δικαιολόγησε το πραξικόπημα, που έγινε λίγο μετά τη συμμαχία της Κούβας με την ΕΣΣΔ, επικαλούμενος τον κομμουνιστικό κίνδυνο. Η λαϊκή αντίδραση ενάντια στην δικτατορία ήταν σφοδρή και το κίνημα διαμαρτυρίας ενάντια στην παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ιδιαίτερα δυναμικό. Αναπτύχθηκε επίσης ένα μεγάλο κίνημα που εναντιωνόταν στην παρέμβαση των Ηνωμένων Πολιτειών στη Λατινική Αμερική μέσω της CIA υπό το πρόσχημα της διατήρησης της τάξης. Το αίσθημα της εξέγερσης ήταν τέτοιο, που η στράτευσή μας, τόσο της Λέλιας όσο και η δική μου, έγινε ακόμη πιο ριζοσπαστική. Συμμετείχαμε σε όλες τις διαδηλώσεις και τις πράξεις αντίστασης στη δικτατορία και μαζί με τους συντρόφους μας ήμασταν απόλυτα αποφασισμένοι να υπερασπιστούμε τις ιδέες μας. Πράγμα βεβαίως ιδιαίτερα επικίνδυνο. Η ομάδα μας αποφάσισε πως οι νεότεροι, ανάμεσά τους κι εμείς, έπρεπε να φύγουν στο εξωτερικό και να συνεχίσουν από εκεί τη δράση τους, ενώ οι ωριμότεροι θα περνούσαν στην παρανομία.

Ακριβώς πριν από την αναχώρησή μας, το καλοκαίρι του 1969, μεταξύ Μαΐου και Ιουλίου, η Λέλια έχασε από καρκίνο

Η ΜΗΤΡΙΚΗ ΜΟΥ ΓΗ

τη μητέρα της, ενώ ο πατέρας της σκοτώθηκε στη διάρκεια μιας πυρκαγιάς. Τεράστιο δράμα στη ζωή μας! Μέσα σε δύο μόλις μήνες, η Λέλια βρέθηκε ορφανή. Ήταν μόλις είκοσι ετών. Τον Αύγουστο εγκαταλείψαμε τη χώρα μας. Την στιγμή που επιβιβάζομασταν στο πλοίο, είχαμε απόλυτη επίγνωση πως αν μας εντόπιζαν, θα μας φυλάκιζαν και θα μας βασάνιζαν. Θυμάμαι την ανακούφισή μας όταν αποπλεύσαμε και από το τελευταίο λιμάνι, όταν το καράβι απομακρύνθηκε οριστικά από τις βραζιλιάνικες ακτές προς τη Γαλλία.